

ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ЛЕКСИКОГРАФИЈА У СВЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ПРИСТУПА

Зборник научних радова

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA

LEXICOLOGY AND LEXICOGRAPHY IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY APPROACHES

A collection of papers

Edited by:

Stana Ristić, PhD, scientific advisor

Ivana Lazić Konjik, PhD, senior research associate

Nenad Ivanović, PhD, research associate

Belgrade

2016

ISBN 978-86-82873-56-3

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ЛЕКСИКОГРАФИЈА У СВЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ПРИСТУПА

Зборник научних радова

Уредништво:

др Стана Ристић, научни саветник
др Ивана Лазић Коњик, виши научни сарадник
др Ненад Ивановић, научни сарадник

Београд
2016

Издавач:
Институт за српски језик САНУ

Рецензенти:
проф. др Андреја Желе
проф. др Вера Васић
проф. др Даринка Гортан Премк
др Људмила Ришкова

Коректура: аутори и Уредништво

Припрема за штампу:
Давор Палчић

Штампа:
Чигоја штампа

Тираж: 300

Издавање ове књиге финансијски је помогло Министарство просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије

НАПОМЕНА О АУТОРСКОМ ПРАВУ:

Ниједан део ове публикација не може се прештамповати, репродуковати или употребити у било
ком облику без писменог одобрења аутора као носиоца ауторског права.

COPYRIGHT NOTICE:

No part of this publication may be reprinted, reproduced or utilized in any form without permission in
writing from the author, as the holder of the copyright.

Мария Г. ЧОРОЛЕЕВА
Институт за български език при БАН
char_m@abv.bg

ТЕОРИЯ НА ЛЕКСИКОГРАФИЯТА И КЛАСИФИКАЦИЯТА НА РЕЧНИЦИТЕ

Лексикографията е съставена от две тясно свързани части: научна област „теория на лексикографията” и научно-приложна област – самите речници. В статията се разглежда един от основните въпроси на теорията на лексикографията – класификацията на речниците. Предлагат се два вида класификации. Първата е изградена въз основа на начините на представяне на обекта на речниците – езика и езиковите единици. Втората е йерархична – според степента на сложност на лексикографската концепция на отделните типове речници.

Ключови думи: теория на лексикографията, речник, класификация, език, езикови единици, йерархия, концепция.

В българската лингвистика и досега лексикографията няма равностойно и самостоятелно място сред останалите лингвистични области, а винаги се разглежда като някакво допълнение към лексикологията, доколкото изобщо лексикографските изследвания се определят като научни. Преобладаващо е виждането, че лексикографията е приложна или в най-добрия случай – научно-приложна дисциплина. До преди няколко десетилетия в много страни изработването на речници е ставало без специални предварителни изследвания и без да е подчинено на определени изисквания и правила, без изградена теоретична концепция за един или друг вид лексикографски труд, т.е. това е било чисто практическо и доста свободно занимание, подчинено в повечето случаи на езиковата интуиция на автора. Във връзка с това е и съществуващото дори и сега определяне на лексикографията като изкуство. Такова е виждането на много западни лексикографи, като хората, занимаващи

се с изработването на речници, не се определят като учени лингвисти и единствено, макар и не винаги, ръководителите на лексикографските авторски колективи са с научни степени и звания. Това предубеждение е запазено все още и у нас и то проличава във факта, че изработването на хиляди страници от големи речници, например многотомния тълковен академичен Речник на българския език, не се вземат предвид при даването на научни звания и тези учени ги получават в резултат на допълнително извършени научни проучвания, на извънредно написани трудове, а не за основната лексикографска работа, която извършват. Освен определянето на лексикографията като приложна дисциплина или като изкуство вече в голяма степен се е наложило и още едно, трето виждане – за лексикографията като научно-приложна дисциплина, което в българската лингвистика е представено най-напред и поддържано от Кристилина Чолакова, изтъкнат лексиколог и лексикограф, един от главните редактори на многотомния Речник на българския език, подготвила много лексикографи и създателка на лексикографска школа. Тя посочва в свои статии необходимостта от развитие на теория на лексикографията като неотменима част от лексикографската работа.

И така, докато в миналото лексикографията е само приложна дейност или дори изкуство, по-късно – вече научно-приложна дейност, то сега на нея би трябвало да се гледа като съставена от две неразривно свързани части: научна област – „теория на лексикографията” и научно-практическа област – „научно-практическа лексикография” – самите речници. Теоретичната част на лексикографията – теорията на лексикографията трябва да се занимава с уточняване на теоретичните принципи, правила, особености на изработване на речниците, типологията на лексикографските трудове, специалните подходи и методи за представяне на езика в речниците, изграждане на различни концепции за това представяне, създаване на метаезици за езиковото обясняване и т.н. Самото изработване на лексикографските трудове е разглеждано неправилно като само приложна дейност, тъй като в този процес възникват непрекъснато въпроси за разрешаване, свързани с осветляване на теоретични въпроси от областта на семантиката, лексикологията, граматиката. Така че и в такъв аспект тази дейност е свързана с теоретично решаване на въпроси от всички области на науката за езика. По този начин, от една страна, теорията на лексикографията осветлява начините на създаване на речници от различен тип, теоретично се изясняват архитектурата и средствата за построяване на лексикографските трудове, от друга – теоретично се изясняват редица въпроси на лексиката и граматиката на езика, за да бъдат адекватно построени речниците и след това и едновременно с това се извършва и самото изработване на речниците.

Един от най-важните въпроси на теорията на лексикографията е класификацията на речниците. В българската лингвистична литература е писано малко по този въпрос. Най-голямо внимание заслужава класификацията на лексикографските трудове, представена от Т. Бояджиев в труда му „Българска лексикология”, в която той научно обосновава определянето на видовете речници въз основа на характерните им особености (Бояджиев 2002: 334–363). Кр. Чолакова в свои статии за развитието на лексикографията в България също така се спира на въпроса за класификацията на речниците (Чолакова 1985: 21–25).

Като се опирам на известните класификации, а и на това, което вече съм писала по този въпрос, все пак си позволявам да предложа и по-ново, отличаващо се в известна степен от познатото, виждане за типологията на речниците. Предлагам два вида класификации на речниците, които са изградени върху различни принципи. Първата класификация е близка до известната, класическата, но се построява по по-различен начин и съдържа редица нови моменти. По-особеното и новото в подхода, който предлагам, е, че речниците се разделят на типове чрез установяване на признаците, които ги характеризират. Тези признаци се определят въз основа на начина на представяне на речниковия обект – езика (и съответно – езиковите единици). Всеки тип речник притежава основен, най-характерен различителен признак, който доминира. Едновременно с това се установяват и редица допълнителни признаци, които отделят подтипове в основния тип. Така всеки тип речник се характеризира от комплекс от признаци, в които един е доминиращ, а останалите са допълнителни и съпътстващи, като те могат да се притежават и от други видове. Въз основа на основните различителни признаци най-често речниците се разделят на типове в бинарна опозиция – тип, притежаващ признака (+) и съответно – тип, непритежаващ признака (–), но са възможни и други комбинации. Представянето на речниците като система въз основа на характеризиращите ги признаци е много важно за теорията на лексикографията и, естествено, и за успешното изработване на речниците.

1. Обект на класификацията са лингвистичните речници. Те представят единиците на езика, докато енциклопедичните речници и енциклопедиите описват понятията, назовавани с езикови единици. Основното разделяне на речниците, занимаващи се с езика и неговите единици, трябва да бъде въз основа на признака „специфика на техния обект”, а именно дали това е значението, съдържанието на езиковите единици, или обектът е формата на езика, на езиковите единици. Така предлагаме идеята, че най-важно, първостепенно е тяхното класифициране на три групи – речници за значението, съдържанието на ези-

ковите единици (това са тълковните речници), речници за формата на езиковите единици (напр. правописни, правоговорни речници) и речници, разглеждащи както съдържанието, така и формата на езиковите единици (напр. големите тълковни речници, електронните портали, тезаурусите – традиционни и електронни).

2. В зависимост от признака „вид на езиковите единици, които се разглеждат в речника“, те се разделят на речници, чиито заглавни единици са думите, речници, чийто обект са фразеологичните единици, речници за словосъчетания от различен вид, морфемни речници, словообразователни речници и др.

3. Въз основа на признак „сравняване на езиците“, конкретно, на техните езикови единици, речниците се разделят на сравнителни (двуетечни, многоезични) и несравнителни (едноезични). При сравнителните речници единиците на един език се сравняват с единиците на други – един или повече езици.

4. Въз основа на признака „количество на единиците“ всички речници се разделят на малък („дžобен“), среден, голям и „тезаурус“, който е най-пълният, включващ „всички“ думи от даден език. Този признак само на пръв поглед изглежда формален, но той е тясно свързан със съдържателните признаци, характеризиращи определените три основни групи речници.

5. Речниците за значението, съдържанието на езиковите единици разделяме на два подтипа: общи и специализирани (наричани още аспекти (Бояджиев 2002: 334–363) или специални – традиционно прието название в българската лексикография (Чолакова 1985: 21–25). Признакът, характеризиращ тези подтипове речници, е „многоаспектност, цялостност, пълнота“ и съответно – „едноаспектност, частичност, едностранност“ на представяне на единиците на лексикалната система, както по спецификата на включените единици, така и по начина на разглеждане на лексиката.

6. Към специализираните речници от първия основен тип се отнасят много различни подтипове.

6.1. Въз основа на признак „семантични взаимодействия и взаимоотношения между единиците на лексикалната система“ се отделя подтип специализирани речници като напр.: речници на синонимите, речници на антонимите и др.

6.2. По признак „специфика на единиците на лексикалната система“, въз основа на който се представят различни части от лексиката, се отделя подтип специализирани речници като напр.: фразеологични речници, представящи фразеологичните единици на един език, речници на съкращенията, речници, разглеждащи собствените имена и др.

6.3. По признак „време на поява или на използване на езиковите единици” се отделят речници на новите думи, речници на остарели думи и др.

6.4. Признакът „произход на лексикалните единици – наши, незаети – чужди, заети” е в основата на отделянето на подтип специализирани речници като напр.: речници на чуждите думи, речници на международната лексика и др.

6.5. По признак „функционално-стилистично специализиране” на лексиката на националния език се отделят няколко подтипа специализирани речници: подтип речници, към които се отнасят диалектни, жаргонни, терминологични речници, подтип речници, отразяващи езика на писател, на публицистиката, на поезията и др. Някои от тях могат да бъдат характеризирани и ограничени и по признак „време”, т.е. да отразяват такава специализирана лексика през определен период от развитието на обществото.

7. По признак „синхрония – диахрония” речниците се разделят на съвременни речници, речници за определен период от историята на езика и исторически речници, проследяващи историята на думите. Близко до историческите речници са етимологичните, показващи етимологията на думите и много често представящи в някаква степен и историята, развитието им.

8. С признак „нормативност, книжовност – ненормативност” се характеризират тип речници, към които се отнасят речници на книжовната лексика, противопоставени на речници, отразяващи както нормативна, така и ненормативна лексика или само на ненормативна лексика – диалектни, жаргонни, просторечие, вулгаризми и др.

9. Редица речници се изработват с образователни цели, за да подпомагат обучението на даден език. Така се обособява тип учебни – неучебни речници по признак „обучение, езикова култура”. Този признак могат да притежават или да не притежават голяма част от посочените по-горе типове речници. Учебните речници са както общи, така и специализирани, но с по-опростена разработка и представяне на семантиката на единиците, т.е. нямат академичен, строго научен характер, който притежават противопоставящите им се в тази опозиция речници. Към учебните речници се отнасят и речници за формата на езиковите единици, например речници на трудностите, на грешките, правописни, правоговорни речници и др.

10. По признак „представяне на единиците на лексикалната система в тяхната смислова връзка и взаимоотношеност” речниците се разделят на два вида. При единия вид единиците се подреждат формално, по азбучен ред – азбучни речници; при другия единиците се групират

по значење, като се представят обединени по тематични групи, семантични полета и др. – тематични, идеографски речници.

11. По признак „фреквентност” се определя специализиран вид фреквентни речници, представящи честотата на използване на думите от различни области на лексикалната система. Този признак могат да притежават най-различни по вид, характеризиращи се и с други признаци речници.

Искам да подчертая още веднъж казаното в началото, че всеки речник в характеристиката си може да съдържа комбинация от признаци – един основен (или няколко основни, определящи) и допълнителни, образуващи йерархична структура, въз основа на които се отнася към няколко типа или по-точно образува подтип към основния тип, към който принадлежи. Така например най-често срещаните речници са общите тълковни нормативни азбучни речници.

Речниците от втория основен тип, занимаващи се с формата на езиковите единици, винаги са специализирани.

И така, тази класификация на речниците е изградена според начина на представяне на техния обект – езика и езиковите единици и определянето въз основа на това на характерните им признаци.

Вторият вид класификация на речниците, която предлагам, е йерархична. Тя е подчинена на съвсем друг принцип – сложността на лексикографската концепция. Речниците трябва да заемат различно място в йерархичната стълбца – според степента на сложност на структурата и съдържанието им и според степента на сложност при представяне на значенията на думите. На първо място в йерархичната класификация на речниците трябва да бъдат поставени речниците за значението, съдържанието на езиковите единици от третия основен тип (т.е. общите тълковни речници). Докато в различните типове други речници се отразява една или друга страна на думите, едно или друго от взаимоотношенията между тях, то в общите тълковни речници фактически се обединяват повече видове речници, като се представят в по-голяма или по-малка степен преди всичко лексикалните значения на думите освен другите им особености. В самите тълковни речници също има йерархична стълбца. С най-голяма степен на сложност и на първо място в йерархията е многотомният тълковен речник – тезаурус, който обхваща в най-голяма степен словното богатство на един език, в който най-богато са представени всички граматични, стилистични и семантични характеристики на думите, отличаващ се с най-пълно разгръщане на семантичната структура на лексикалните единици и с най-точно и адекватно тълкуване на значенията на думите, обикн. с описателни дефиниции, както и с представяне на граматичната, син-

тактичната и лексикална обусловеност на значенията, различната съчетаемост на думите. Пример за такъв речник с първа степен на сложност е многотомният Речник на българския език, изработван и в момента от колектив от Секцията за българска лексикология и лексикография на Института за български език при БАН. Следваща степен на сложност притежават всички общи тълковни речници с различен обем и различна пълнота и задълбоченост на представяне на семантиката на включените лексикални единици, като те могат да се отнесат към класове с подстепенни. По-ниска, следваща степен на сложност притежават различните специализирани тълковни речници, отразяващи отделни части от лексикалната система или различни взаимоотношения на лексемите помежду им. По-долу се разполагат сравнителните, двуезични и многоезични речници. Най-ниско в йерархията са речниците за формата на езиковите единици (например правописните и правоговорните речници), тъй като те се занимават само с формата на думите, а не и с тяхното съдържание. Тази класация е много важна за оценяване на работата на авторите, което трябва да бъде много по-високо при работата върху речниците с първа степен на сложност, тъй като тя изисква много повече ерудираност, опит и усилия. При оценяването на успеха на работата на различните автори на речници обаче, поради не добре извършен предварителен анализ и недостатъчно познаване на спецификата на лексикографската работа, се подхожда еднакво, например използват се еднакъв брой точки при атестиране, което довежда до неадекватна и несправедлива оценка и съответно нереално оценяване на научното развитие на авторите.

Като говорим за йерархията на речниците по степен на сложност, не искаме да омаловажаваме работата по едни лексикографски трудове за сметка на други. Значението на един речник без съмнение зависи от конкретните идеи за приложението му, от качествата на концепцията му и реализирането му. Естествено правописният речник е важен при проверка на правописа ни, обратният речник – когато правим изследвания по словообразуване и др. Специализираните тълковни речници имат голямо значение и приложение за уточняване на синонимите, антонимите, фразеологията на дадена дума, както и за представяне на лексикалното богатство на езика в разглежданата област. Съответно речниците на чуждите думи, на новите думи, на термините по същия начин дават необходимите сведения за значенията и употребата на този вид думи. Но все пак най-голямо значение и приложение, не може да се отрече, че притежава големият общ тълковен речник – тезаурус, като обхващащ в една или друга степен всички останали речници. На върха на речниковата йерархия трябва да бъде поставен, ако мога така да го нарека, Електронният

тезаурус, в който да бъдат представени „всички думи” на един език с цялостните им характеристики. В Института за български език при Българската академия на науките началото му вече е поставено с информационния лингвистичен портал „Инфолекс”. Той се състои от експертно изработени речници и лексикални бази от данни, отразяващи лексикалното и фразеологично богатство и системните отношения в лексиката на българския език. В момента в него са включени лексикална база от данни „Синоними”, лексикална база от данни „Антоними”, изградени въз основа на представянето им в многотомния Речник на българския език, лексикалните архиви на Секцията за българска лексикология и лексикография при Института за български език и други лексикографски трудове; регистър на фразеологизмите и Неологичен речник, който е първият български онлайн речник от този тип. Надявам се, че създаването на електронен тезаурус, който ще съдържа цялостна характеристика на думите в даден език и следователно ще включва всички видове речници, ще може да се осъществи, но за това ще бъде необходима дълга, много трудна работа на не едно поколение лексикографи.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Т. 2002. *Българска лексикология*. София: Наука и изкуство.
Чолакова, Кр. 1985. Четиридесет години българска лексикология и лексикография. *Български език*, 1985, № 1, София, 21–25.

Мария Чоролеева

ТЕОРИЯ ЛЕКСИКОГРАФИИ И КЛАССИФИКАЦИЯ СЛОВАРЕЙ

Резюме

Теория лексикографии и составление словарей являются двумя частями лексикографии. В статье рассматривается один из вопросов теории лексикографии – классификация словарей. Автор предлагает две классификации. Первая построена на основании способов представления объекта словарей – языка. Вторая – йерархическая, в зависимости от степени сложности лексикографической концепции отдельных типов словарей.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.16'373(082)

811.16'374(082)

ЛЕКСИКОЛОГИЈА и лексикографија у светлу савремених приступа : зборник научних радова / уредништво Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2016 (Београд : Чигоја штампа). – 577 стр. ; 24 cm

На спор. насл. стр.: Lexicology and Lexicography in the Light of Contemporary Approaches. – Радови на више језика. – Тираж 300. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз већину радова.

ISBN 978-86-82873-56-3

1. Ристић, Стана, 1950– [приређивач, сакупљач]
2. Лазић Коњик, Ивана, 1978– [приређивач, сакупљач]
3. Ивановић, Ненад, 1979– [приређивач, сакупљач]
- а) Словенски језици – Лексикологија – Зборници
- б) Словенски језици – Лексикографија – Зборници

COBISS.SR-ID 228321036